

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПЦІЇ УТОПІЧНОГО РЕАЛІЗМУ

Петрушенко О. П.

Львівський національний медичний університет (м. Львів)

Значною мірою знання, освіта та освіченість спрямовані у майбутнє та пов'язані з можливістю в той чи інший спосіб заглянути у майбутнє. Ще з часів Я.А.Коменського декларується наступний принцип: виховання повинне враховувати майбутнє, яке очікує дану дитину [1, с.28]. Самі ж знання, які одержуються в ході освітнього процесу, теж не просто фіксують існуючий стан справ, а покликані дати можливість певним чином випереджати дійсність. Відомо, що однією з соціальних функцій науки є передбачення. І якщо передбачення у сфері природничих наук є справа технічна або технологічна (наприклад, передбачення землетрусу, сили вибуху певної кількості речовини, рух судна в межах дії певної водної течії), то передбачення у сфері соціальної залишається достатньо проблематичним. Існують різні методологічні засади та концепції щодо здійснення передбачень у соціальній сфері. Сюди, зокрема, відноситься концепція утопічного реалізму, якій ми хотіли би приділити увагу в даній доповіді.

Вірогідно, дана концепція, сформульована у 90-і роки ХХ століття Є.Гідденсом, значною мірою спирається на ідеї М.Вебера щодо *ідеальних типів* суспільства та Е.Блоха щодо *випередження*.

М.Вебер, обмірковуючи можливості раціонального досягнення соціальної дійсності та майбутніх суспільних змін, говорив про можливість та доцільність створення ідеального типу суспільства. При цьому він зазначав, що такий підхід до справи корелюється з практикою природничих наук, які створюють ідеальні об'єкти, що мають задані параметри та володіють певним ступенем досконалості (ідеальний газ). Зокрема М.Вебер називає утопію таким варіантом ідеального типу. Таке трактування утопії дозволяє зробити висновок, що утопія за своєю сутністю – це не те, чого немає і не може бути в принципі, а деяка ідеальна конструкція, яка співвідноситься з дійсністю і може застосовуватися як певний інструмент для досягнення історичної реальності, для виділення найтиповіших елементів дійсності, для конструювання належного стану справ.

Е.Блох у праці «Тюбінгенський вступ до філософії» говорить про такий елемент у свідомості суспільства, як випередження. Розмірковуючи про Завтра і Сьогодні, частина суспільства схильна залишатися переважно в минулому, причому дану частину суспільства це цілком влаштовує. (Е.Блох зазначає, що досвід нацизму вказує на багаточисельність даної групи населення – звичай батьків, земля і кров стали привабливим гаслом для великої кількості представників народу.) [1, с.123]. Проте є інша частина суспільства, яка дивиться вперед, мріє про певні зміни соціального життя, і такі мрії не повинні бути абстрактними, не повинні перестрибувати через проблему досягнення бажаного стану справ. Щоб уникнути безпідставних мрій, слід, на думку Е.Блоха, враховувати реальні тенденції розвитку, реальний процес змін, що відбувається з речами [1, с.124]. При цьому Е.Блох робить цікаве зауваження: «щоб потрапити в ціль, ... потрібно *прицілитися вище від неї*» [1, с.124]. Саме таку функцію і виконує утопія – вона задає досить високу планку для зростання та досконалості показників соціального життя.

Нам також видається, що певною передмовою до появи терміну *утопічний реалізм* є міркування про *відповідальність* за свою діяльність та плановані зміни. Таким міркуванням присвячена низка філософських праць кінця ХХ століття. Сам Є.Гідденс не розглядає поняття відповідальності як такої, проте говорить про небезпеку помилок при проектуванні майбутнього та розглядає різні варіанти цих помилок – помилки проектування [3, с.294], помилки оператора (с.295), непередбачені наслідки наших спроектованих дій [3, с. 296], поняттям соціальної довіри та соціального ризику [3, с.118-119]; при цьому він звертає увагу на те, що такі ризики суттєво зростають у зв'язку з розвитком глобалізаційних процесів. Аналізу поняття відповідальності та сучасним соціальним реаліям, які роблять проблему відповідальності окремої людини та певних спільнот, присвячена і праця Г.Йонаса «Принцип відповідальності. Досвід етики для технологічної цивілізації». Розглядаючи поняття утопії у контексті планування бажаного або належного майбутнього, Г.Йонас підкреслює, що таке планування в період функціонування глобалізаційних процесів повинно враховувати не лише бажання та можливості людей і спільнот, а й реальні можливості функціонування екосистеми землі. Так, чисто технічно можна нарощувати виробничі потужності, проте таким чином буде нищитися природа як основа для фізичного існування людства взагалі [4, с. 306-307]. Можна економічно розвивати і покращувати матеріальний стан певного регіону, проте така діяльність може спровокувати конфлікт між даним регіоном та іншим, який буде себе вважати зневаженим або пограбованим [4, с.309-315].

У даному контексті слід згадати також працю Ю.Габермаса «Про людську гідність та реалістичну утопію прав людини», де йдеться про ситуацію, коли права людини, які покликані обстоювати людську гідність, насправді в різних культурних регіонах можуть трактуватися по-різному, а отже в певних випадках перетворюватися не на права, а на утиски цих прав. Прикладом такого стану справ можуть бути гуманітарні втручання, що здійснюються відповідно до повноважень, наданих Радою Безпеки ООН від імені міжнародної спільноти, часто проти волі суверенних урядів (с.22). Тому Ю.Габермас пише, що права людини являють собою *реалістичну утопію*, оскільки вони більше не замальовують образи соціальної утопії, котра гарантує колективне щастя, а знаходять ґрунт для ідеального справедливого суспільства у самих інститутах конституційних держав. (с.21). Терміни *утопія* та *реалізм* тут теж об'єднані в межах єдиного терміну, - не так, як у Є.Гідденса, але, можливо, причиною неспівпадіння є перекладачі, а не автори.

Сам термін *утопічний реалізм* на перший погляд виглядає парадоксально (приблизно так, як *залізне дерево*). Можливо саме через це термін привертає до себе увагу та запам'ятовується, його включають до соціологічних довідників [5]. Проте пояснення даного терміну виглядає наступним чином. Можна стати на позицію реалізму у сфері соціологічного знання, і приймати соціальну дійсність такою, якою вона є. Але така позиція передбачає ситуацію,

коли людина лишається стороннім спостерігачем і не включена безпосередньо у життя суспільства. Позиція стороннього спостерігача майже неможлива для практичного застосування в умовах реального соціального життя. По-перше, вона передбачає, що людина повністю погоджується з існуючим станом справ, та повністю задоволена цим станом справ, хоча очевидно, що така ситуація неможлива. По-друге, людина за своєю природою є істотою рефлексивною та контрфактичною [3, с.298], і, отже, її думка обов'язково орієнтована на майбутнє. Тому, навіть намагаючись сприймати дійсність реалістично, максимально адекватно, без рожевих та без чорних окулярів, людина намагається визирнути за межі самих голих фактів, спробувати передбачити хід подій, прокреслити траєкторію подальшого руху. Відповідно, у даному контексті термін утопізм вживається у значенні, близькому до Веберівського ідеального типу, тобто як прагнення та намагання спроектувати та передбачити певну належну та бажану соціальну дійсність.

Разом з тим у даному терміні фігурує поняття реалізм, необхідність якого зумовлюється тим, що утопізм, застосований окремо, сам по собі, створює певні ризики. Е.Гідденс відзначає, що К.Маркс свого часу рішуче дистанціював себе від утопізму [3, с.299], проте в сучасних умовах утопізм, який ґрунтується лише на почутті гідності та на радикальній залученості, може створювати небезпеку для суспільства. Тому необхідним є утопічний реалізм, який задовольняє певні антропологічні вимоги. Саме утопічний реалізм покликаний встановити деякий баланс між життєвою політикою, як сукупністю забор'язань та дій, що пов'язані з можливостями задовільного та щасливого життя для всіх, де немає *інших*, та визвольною політикою, яка прагне до реалізації ідей справедливості і рівності [3, с.300-301]. Досвід ХХ століття та сучасності показує, що акцент на визвольній політиці, визнання її важливості без врахування життєвих потреб інших частин суспільства або спільнот, призводить до порушення принципів гуманізму. На думку Е.Гідденса, саме такий баланс між життєвою та визвольною політикою зможе забезпечити гуманізм подальшого суспільного розвитку, який суспільство як певна спільнота схильне планувати відповідно до своїх бажань та уявлень про належне.

Іншим аспектом утопічного реалізму автор даного терміну вважає необхідність тримати певний баланс між очікуваннями, бажаннями та потребами локальних спільнот (наприклад, окремих країн) і глобальних процесів, які охоплюють всю планету, все людство. На думку Е.Гідденса, в умовах глобалізації сучасного життя, жоден регіон, жодна окрема спільнота, окреме суспільство, не може планувати свого майбутнього розвитку без врахування інтересів, зацікавлень, потреб інших спільнот та регіонів. Е.Гідденс аналізує значні ризики, які виникають, якщо порушуються баланси між зазначеними векторами політичних спрямованостей.

Результатом відсутності балансу між регіональними та глобальними векторами розвитку стають всі види контр тенденцій та впливів на зразок релігійного фундаменталізму або форм реакційного традиціоналізму [3, с.302]. Для врахування балансу інтересів і потрібен реалізм, особливо коли він спрямований у майбутнє та прагне змінити дійсність певним чином, який є бажаним для певної соціальної групи.

У самому тексті Е.Гідденса знаходимо, зокрема, таке непряме визначення утопічного реалізму – це вид утопій, котрі ми можемо створити як проекти, зорієнтовані на майбутнє, що поєднані з іманентними тенденціями розвитку і тому є реалістичними [3, с.308].

На думку автора даного терміну, побудови утопічного реалізму прямо протилежні як рефлексивності, так і темпоральності сучасності. В результаті застосування цих побудов буде мати місце оновлена стабільність певних аспектів життя, що створить основу для почуття онтологічної безпеки, пов'язаного з поінформованістю про соціальний універсам, що підпорядкований контролю людей [3, с.327].

Що можна сказати з приводу даної концепції? По-перше, вона безумовно здійснює певну реабілітацію самого поняття утопії, яке зневажалось суспільною та соціально-філософською думкою протягом майже всього ХХ століття. Коли на кінці 80-х років ХХ століття вітчизняні дослідники почали активно наполягати на тому, що марксизм – це чергова утопія, навряд це звучало як схвалення марксизму. Концепція ж утопічного реалізму пропонує розглядати утопію як метод соціального проектування, доповнений реалістичним підходом до визначення іманентних тенденцій соціального розвитку. По-друге, дана концепція вводить проблему утопізму в ореал філософської антропології, оскільки пропонує дослухатися до життєвих інтересів інших людей, де немає «інших», при плануванні соціальних змін враховувати інтереси всього людства, тощо. По-третє, важливою та актуальною є вимога в умовах глобалізації передбачати майбутнє певної країни, спільноти чи регіону у контексті глобальних тенденцій розвитку, з врахуванням інтересів інших жителів землі. По-четверте, важливою є думка про необхідність оновлення стабільності певних аспектів життя та відновлення почуття онтологічної безпеки, які бурхливе ХХ століття значною мірою зруйнувало, що привело до низки психологічних дискомфортив та психологічних ризиків, від яких страждає сучасне суспільство. Окрім того, виникає низка критичних зауважень. Хто буде враховувати інтереси інших? Адже для того, щоб їх враховувати, їх треба для початку знати, причому знати достатньо досконало, інакше помилки є неминучими. Що таке реалізм в галузі соціальних знань? Якщо він зводиться до врахування статистики та результатів соціологічних досліджень, то виникає питання – чим такий реалізм відрізняється від футурології? Вірогідно, на думку автора це не так, але тоді поняття соціального реалізму вимагає деталізації.

Висновок: отже, на нашу думку, дана концепція є цікавою і важливою як варіант методологічного підходу до соціального планування та проектування, проте її практичне застосування ускладнюється невизначеністю конкретного механізму такого застосування.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Блох Э. Тюбингенское введение в философию / Блох Э.; [Пер. с нем. Т.Ю.Быстровой, С.Е.Вершинина, Д.И.Коршунова.] – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 400 с.
- 2.Вульф К. Антропология воспитания / Кристоф Вульф; [Пер. с нем. Нины Масловой / Под ред. Гульнэры Хайдаровой]. - М.: Издательская группа «Праксис», 2012.

3. Гидденс Э. Последствия современности / Гидденс, Энтони; [Пер. с англ. Г.К.Ольховикова; Д.А.Кибальчича; вступ. статья Т.А.Дмитриева]. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 352 с. – (Серия «Образ общества»).

4. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Йонас Г. [Перевод с нем., предисловие, примечания И.И.Маханькова]. М.: Айрис-пресс, 2004. 480 с. (Человек и мир).

5. Кравченко С.А. Словарь новейшей социологической лексики: теории, понятия, персоналии (с английскими эквивалентами) / С.А.Кравченко; Моск. гос. Ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России, каф. Социологии. – М.: МГИМО-Университет, 2011. – 408 с. (Серия «Энциклопедии и словари МГИМО(У)».)